

dr hab. Rafał Dudała, prof. UJK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Wydział Prawa i Nauk Społecznych
Instytut Stosunków Międzynarodowych i Polityk Publicznych

Kielce, 30 sierpnia 2023 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej **mgr Małgorzaty Marii Fijał**
pt. *Padania. Od źródeł idei do próby stworzenia nowego narodu w północnych Włoszech*
przygotowanej pod opieką naukową
dr hab. Joanny Sondel-Cedarmas, prof. UJ

1. Podstawa napisania recenzji

Recenzję przygotowano w odpowiedzi na pismo Przewodniczącej Rady Dyscypliny Nauki o kulturze i religii Uniwersytetu Jagiellońskiego dotyczące uchwały Rady Naukowej ww. Dyscypliny z dnia 21 czerwca 2023 r. o powierzeniu mi zrecenzowania pracy doktorskiej Pani mgr Małgorzaty Marii Fijał.

2. Aktualność tematu rozprawy

Za podstawę dla sformułowania opinii dotyczącej pracy Pani mgr M. M. Fijał przyjąć należy zapis z *Ustawy z dnia 21 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz niektórych innych ustaw*: „Rozprawa doktorska, przygotowywana pod opieką promotora albo pod opieką promotora i promotora pomocniczego, powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (...) oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej” (art. 1.1.).

Temat rozprawy został wybrany trafnie i poprawnie sformułowany, zaś podjęta przez Doktorantkę problematyka jest niewątpliwie relewantna w odniesieniu do podejmowanych

badan – historycznych, kulturowych i politycznych w przedmiocie wskazanym w tytule. Ten zaś, żadną miarą, nie wyczerpuje się jedynie w wąskim obszarze badań dotyczących Padanii, lecz dotyczy szeroko rozumianych i tak też dyskutowanych zagadnień separatyzmu czy etnonacjonalizmu, który wykracza daleko poza obszar Półwyspu Apenińskiego. Zgodnie z wymogami stawianymi dysertacji doktorskiej, recenzowana praca wskazuje własną dyscyplinę – nauki o kulturze i religii, to jednak zarówno w warstwie deskryptywnej, jak i metodologicznej, jej charakter pozostaje zasadnie interdyscyplinarna.

3. Struktura pracy

Przedstawiona dysertacja zatytułowana została *Padania. Od źródeł idei do próby stworzenia nowego narodu w północnych Włoszech*. Już sam tytuł wskazuje na interdyscyplinarny charakter prowadzonego wywodu oraz nowatorski na gruncie nauki polskiej temat, co z pewnością stanowi jego ważny i cenny poznawczo walor. Struktura pracy składa się z Wprowadzenia, ośmiu Rozdziałów, Zakończenia, Bibliografii i Spisu ilustracji (ss. 260).

Na Wprowadzenie składa się kilka pomniejszych części, ważnych z punktu widzenia zarówno doniosłości obranego za przedmiot analiz zagadnienia, jak i przyjętej metodologii badań. *Zarys przypadku* wskazuje na tradycyjny podział Włoch na Północ i Południe jako współczesną „praprzyczynę” napięć, a w efekcie separatystycznych dążeń, których najwybitniejszym przykładem jest kraina zwana Padanią; w *Rozważaniach teoretycznych* Autorka „kwestię padańską”, jako paradygmatyczną, odnosi do wskazań związanych z definicją oraz interpretacją narodu, tożsamości narodowej i państwa; *Przegląd literatury*, przeprowadzony szeroko i ze znanstwem, prowadzi do wniosku, iż problematyka padańska „to zagadnienie niezbadane kompleksowo dotąd przez polskich badaczy” pozostając przy tym całkiem nowym, traktowanym samodzielnie obszarem badawczym (s. 16-17). Również analiza istniejącego międzynarodowego stanu badań w zakresie kształtowania się koncepcji Padanii jako współczesnego narodu, uznający ją tyleż za twór polityczny, co kulturowy, każe dostrzec „niewystarczającą liczbę pogłębionych badań i analiz odnoszących się do tworzenia czy odradzania się wspólnoty padańskiej” (s. 19). Tyleż zauważone deficyty w obszarze badawczym, co wyznaczane badaniom własnym perspektywy pozwoliły Doktorantce na precyzyjnie sformułowany *Cel pracy*, postawienie odpowiednich *Pytań i hipotez badawczych*, opisanie zastosowanej *Metodologii* i prezentację *Struktury*.

W pierwszym z rozdziałów – *Źródła współczesnej koncepcji Padanii. Pomiędzy federalizmem a centralizmem państwa włoskiego* – przybliżona została koncepcja Padanii na

tle kształtującej się w XIX wieku idei państwa i narodu. Proces tworzenia włoskiego państwa i narodu, dokonując się w wyniku trzech włoskich wojen o niepodległość, miał także swoich ideowych protoplastów, realizujących trzy główne kierunki: monarchia scentralizowana (C. B. Cavour), monarchia liberalna (V. Gioberti, C. Balbo) i demokratyczny republikańizm (G. Ferrari, C. Cattaneo, G. Mazzini). Nie wolno przy tym zapomnieć, że „proces *risorgimento* był wynikiem długiego i skomplikowanego przebiegu wydarzeń, w którym doszło do zderzenia się trzech głównych programów ideologicznych, aczkolwiek idee poszczególnych ich przedstawicieli nie były ideami homogenicznymi” (s. 31). Zjednoczenie Włoch dokonało się w duchu unitaryzmu, jednak idee federalistyczne przetrwały, głównie w refleksji włoskich intelektualistów. Z kolei na ich gruncie tworzone były, w dalszym etapie, programy polityczne o charakterze separatystycznym.

Drugi rozdział – *Zarys sytuacji społeczno-politycznej północy Włoch od zjednoczenia po czasy współczesne* – nawiązuje do wydarzeń historycznych po 1861 roku po współczesność doszukując się w nich źródeł omawianej koncepcji Padanii. W toku prowadzonych rozważań zaprezentowane zostały wybrane determinanty, które pośrednio i bezpośrednio miały wpływ na dynamikę rozwoju koncepcji padańskiej. Można je ująć według następujących kategorii: zapisy prawne, zjawiska kulturowo-religijne, procesy społeczno-polityczne czy uwarunkowania ekonomiczne. Bliższej analizie Doktorantka poddała względy kulturowe oparte na zjawiskach wielokulturowości oraz pluralizmie kulturowym, zróżnicowanie geograficzne i złożoną historię poszczególnych obszarów, przemiany postaw religijnych i postępującą sekularyzację, niejednorodność językową i występujące dialekty, klientelizm, korupcję i powiązania mafijne prowadzące do kryzysu kapitału społecznego oraz utrzymujące się rozwarstwienie gospodarcze między bogacącą się Północą a zubożałym Południem. Dopełnieniem obrazu są przywołane determinanty zewnętrzne: kolejne fale migracyjne, recesja gospodarcza czy kryzys demokracji liberalnej predestynujący nierzadko do władzy populistyczne ugrupowania.

Rozdział trzeci zatytułowany został *Narodziny i rozwój Ligi Północnej na rzecz niepodległości Padanii. Idea Padanii w programie partii*. Lega Nord, będąc najstarszym ugrupowaniem z dotychczas obecnych na włoskiej scenie politycznej, niewątpliwie w sposób najbardziej znaczący przyczyniła się do spopularyzowania idei niepodległości Padanii, realizując przy tym własne cele partyjne. Źródła samej idei szukać należy przełomie lat 70 i 80. minionego wieku i tworzonych wówczas lig regionalnych w północnych Włoszech. Na szczególną uwagę zasługuje niewątpliwie Lombardia, gdzie działalność autonomistyczną rozpoczynał Umberto Bossi, twórca Lega Nord. Wiąże się z tym także pierwszy etap

działalności Ligi Północnej, kiedy to bardzo sprawnie „swoją działalnością przekształciła regionalizm w formę regionalistycznego populizmu (*populismo regionalista*) (s. 61): już w roku 1994 Liga współtworzyła koalicję rządową, na czele której stał Silvio Berlusconi. Jej upadek spowodowany był m.in. kontrowersyjnym projektem reformy konstytucyjnej postulowanym przez Ligę Północną, mającym na celu zmiany ustrojowe w państwie i powrót do podziału terytorialnego sprzed zjednoczenia Włoch. Lata 1995-2005 to okres radykalizacji programu partii i nasilenie postulatów separatystycznych obliczonych na próbę realizacji koncepcji Padanii jako państwa i narodu. Wyrazem tych dążeń było ogłoszenie *Deklaracji niepodległości i suwerenności Padanii*, oficjalne ogłoszenie niepodległości Padanii mające na celu urzeczywistnienie Republiki Federalnej Padanii oraz zmiana nazwy partii z dotychczasowej Liga Północna Włoch Federalnych na Ligę Północną na rzecz niepodległości Padanii. Momentem krytycznym okazało się referendum konstytucyjne (2006), które okazało się początkiem kryzysu i utraty znaczenia na scenie politycznej; nie bez znaczenia były także skandale korupcyjne z udziałem lidera partii. Nowy etap działalności Ligi wiąże się z przejściem przywództwa przez Matteo Salvinię w 2013 roku – zmiana profilu na ogólnowłoski, wzmocnienie nacjonalistycznej retoryki oraz prawicowych, eurosceptycznych poglądów. O złożoności ideowej Ligi świadczą trafnie przytoczone przez Doktorantkę określenia: „regionalna, autonomistyczna, etnoregionalna, federalistyczna, charyzmatyczna, masowa, ksenofobiczna, niepodległościowa, separatystyczna, populistyczna, antysystemowa, skrajnie prawicowa, nacjonalistyczna” (s. 75). Z pewnością można by dopisać kolejne, np. konserwatywna, tożsamościowa, antyglobalistyczna, synkretyczna (catch-all), protekcyjnista, antyimigrancka czy eurosceptyczna.

W rozdziale IV (*Próba stworzenia nowego narodu. Struktura organizacyjna Padanii*) analizie została poddana struktura organizacyjna Padanii, tworzona w ramach aktywności politycznej Ligi Północnej. Tworzenie, a następnie wzmocnianie tożsamości narodowej miało się odbywać poprzez ustanowienie w czerwcu 1995 roku i działającego do 2011 roku Parlamentu Północy (zwanego także Parlamentem Mantueńskim), padańskie wybory czy formowanie Rządu Słońca z poszerzonym aparatem ministerialnym. Rolę ustawy zasadniczej pełniła Konstytucja Przejściowa (*Costituzione Transitoria*) wraz z *Deklaracją Niepodległości i Suwerenności Padanii* (1996), stolicą wybrana została lombardzka Mantua, zaś symbolami narodowymi – flaga („Słońce Alp”), hymn (fragment opery *Nabucco* Giuseppe Verdiego) i moneta (lira padańska). Istotnym narzędziem w propagowaniu mitu padańskiego były niezależne media – dziennik, tygodnik, stacja radiowa oraz telewizja. W służbie promocji

kultury masowej pozostawały także padańskie organizacje młodzieżowe, drużyna piłkarska Padanii, padański wyścig kolarski czy też szereg różnorodnych stowarzyszeń i organizacji.

Rozdział piąty nosi tytuł *Próba stworzenia nowego narodu. Umberto Bossi i jego charyzmatyczne przywództwo*. W całości został on poświęcony Umberto Bossiemu, nazwanemu „ojcem idei padańskiej”. Nie sposób nie przyznać racji twierdzeniu Autorki, „że na przestrzeni lat jego wizja ulegała stopniowej ewolucji, a także że występowały w niej składniki różnorodne. Jednakże, lepiej niż ktokolwiek inny, przygotował on grunt pod rozwój idei autonomistyczno-federalistycznych czy wręcz separatystycznych we współczesnych Włoszech” (s. 91). Kolejne z podrozdziałów ukazują go na tle życia rodzinnego podkreślając przy tym dynamiczny rozwój politycznej kariery, której wieńczącymi opisami wydać się mogą określenia: „legendarny założyciel i przywódca Ligi Północnej” oraz „twórca idei «nowego narodu»” (s. 101). Uzupełnieniem są zaprezentowane poglądy Bossiego na temat działalności Ligi pod przywództwem Mattea Salviego oraz risorgimento. Dziwić może jednak zastosowana kolejność tych podrozdziałów, wyłamująca się z obranej w tym rozdziale formuły następstwa czasowego.

Rozdział VI – *W poszukiwaniu źródeł współczesnej wspólnoty padańskiej* poświęcony został analizom symboliki padańskiej w dyskursie politycznym Ligi Północnej. Ów dyskurs swoje początki wiąże z działalnością średniowiecznej Ligi Lombardzkiej i kształtująca się wówczas współczesna tożsamość padańska oparta na obrzędowości plemiennej. Ważną rolę w tym procesie pełniły zarówno „święta ziemia” Pontyda, jak i najdłuższa i największa rzeka Włoch – Pad. Ponadto ważnym symbolem walki o jedność narodową w okresie risorgimento był motyw działalności średniowiecznej Ligi Lombardzkiej. Ostatnią częścią rozdziału są opisane wybrane elementy retoryki padańskiej podejmowanej przez Ligę Północną. Za najważniejsze jej tematy uznano krytykę państwa centralnego, stołecznego Rzymu oraz południowych regionów kraju, nierzadkie w wystąpieniach partyjnych liderów wątki rasistowskie, ksenofobiczne i homofobiczne oraz sceptyczny stosunek do Unii Europejskiej.

Rozdział VII, zatytułowany *Próba stworzenia nowego narodu. Wybrane czynniki kształtujące padańskie poczucie tożsamości*, stanowi opis tych aspektów, które wiążą się z kształtowaniem się koncepcji Padanii jako próby tworzenia pseudo-narodu w północnej części Włoch. Autorka wskazuje na cztery podstawowe czynniki odpowiedzialne za tworzenie padańskiego poczucia tożsamości. Pierwszym jest podstawa etniczna i rdzeń narodowy, którego źródeł doszukiwano się u Liguryjczyków, Celtów oraz ludów germańskich, które pozostały na ziemiach padańskich po upadku imperium rzymskiego. Kolejnym z czynników jest terytorium, które odróżnia się od pozostałej części Włoch nie tylko pod względem

geograficznym, ale i gospodarczym, przemysłowym czy rynku pracy. „Warto przypomnieć, że region ten należy do najbogatszych obszarów świata i niewątpliwie jest jednym z najlepiej rozwiniętych w Europie” (s. 160). Innym podstawowym czynnikiem pozwalającym na wyodrębnienie wspólnoty jest język, tu – tzw. „języki” padańskie. „W początkowej fazie działalności, jeszcze w latach osiemdziesiątych XX wieku, Liga (wówczas jeszcze Lombardzka), przekonana o wyższości «języka» padańskiego względem klasycznego języka włoskiego, właśnie dialekt uznała za najszybszy i najskuteczniejszy sposób na zbudowanie silnej tożsamości zbiorowej” (s. 168). Specyfikę padańską dopełniać miał „odmienny sposób odnoszenia się do boskości, a w szerszym spektrum – kwestia religijności i duchowości” (s. 170). W tym przypadku zasadnym jest mówić o znaczącej ewolucji poglądów na temat religii: od otwartej krytyki pod adresem Rzymu (i Watykanu), poprzez prezentowany dystans wobec tradycji katolickiej, po przekształcenie partii w „bastion” chrześcijaństwa przeciwstawiający się napływowi religii muzułmańskiej. Na uwagę zasługuje powstałe na gruncie włoskiej literatury przedmiotu określenie „katolegizmu”.

Ostatni, VIII rozdział – *Koncepcja nowego narodu a rola elit. Ideologiczny wymiar koncepcji* – stanowi deskrypcję służącą wskazaniu różnorodnego wymiaru postrzegania koncepcji padańskiej oraz kreowania jej przez elity, a także poszczególnych ideologów i intelektualistów. Wśród prekursorów i teoretyków etnonacjonalizmu padańskiego Autorka wymienia Gianfranca Miglio, Gilberta Oneto, Giancarla Pagliariniego, Maria Borghezio, Roberta Calderoliego i Roberta Maroniego. Poglądy każdego z nich zostały rzetelnie i krytycznie zaprezentowane. „Część ta prezentuje uczestnictwo, wzory zachowań, rolę oraz zasadniczy wpływ elit, zarówno kulturowych, jak i politycznych na proces ewolucji koncepcji oraz na kształtowanie się postaw oraz idei Padanii w społeczeństwie” (s. 28).

Cennym dopełnieniem dzieła jest uporządkowana i bogata *Bibliografia* zawierająca licznie prezentowaną – obok opracowań polskich – literaturę obcą – anglojęzyczną i włoskojęzyczną. Szczególną uwagę zwracają publikacje autorstwa Doktorantki – dwa artykuły w wydawnictwach zwartych (w tym jeden w języku angielskim) oraz pięć artykułów w czasopiśmie. Choć praca ma wyraźnie wzmiankowaną cezurę czasową, odsyłającą czytelnika do historii współczesnej, to na uwagę zasługuje umieszczenie szeregu publikacji, które można uznać za bieżące, przez co i dysertacja zyskuje aktualny charakter.

W zaprezentowanej strukturze zwraca także uwagę wyjątkowo duża (zbyt duża) liczba rozdziałów. Wydaje się, że bez strat na poziomie treściowym czy merytorycznym prowadzonego wywodu, można byłoby niektóre z rozdziałów (podrozdziałów) scalić. Tak dużej liczbie rozdziałów towarzyszy dodatkowo rażąco widoczna między nimi dysproporcja

ilościowa: różnica między najkrótszym II rozdziałem (9 stron), a rozdziałem najdłuższym VIII (40 stron) wynosi aż 31 stron. Podobne dysproporcje można zauważyć także na poziomie podrozdziałów.

Zastrzeżenia językowe budzi także forma nadawania tytułów rozdziałom, a zwłaszcza podrozdziałom. Jeśli chodzi o te pierwsze za niekonsekwencję (choć nie jest to błąd) uznać należy zastosowanie dwojakiego rodzaju zapisu: podczas gdy większość z tytułów ma budowę dwuczłonową (rozumianą jako podtytuł), dwa z nich „nie podporządkowują się” tej formie. Znacznie większy dysonans pojawia się w przypadku tytułów podrozdziałów: z jednej strony wiele z nich ma formę jednowyrazową czy też tworzoną przez imię i nazwisko, z drugiej zaś nie brak takich, które są zwyczajnie „przeładowane” treścią, a przez to niezwykle długie i nieczytelne. Błędem wymagającym poprawy są odmienne zapisy tytułów rozdziałów w *Spisie treści* odbiegające od tych, które znajdują się w tekście zwartym: dotyczy to tytułów rozdziału IV, rozdziału V i rozdziału VII. Różnice są na tyle znaczące, że stawiają pod znakiem zapytania ich adekwatność do zawartości treści.

Kolejne wątpliwości wokół prezentowanej struktury dotyczą użytego sposobu wydzielania części tekstu. Przykładowo, we *Wprowadzeniu* zasadnym wydaje się zastosowanie klasycznego numerowania przy wprowadzonych tytułach wszystkich siedmiu części. Podobne niezrozumienie i chaos w układzie wprowadza zapis podtytułu rozdziału VII: *Wybrane czynniki kształtujące padańskie poczucie tożsamości* powtórzony bez żadnego opisu numeracyjnego tekście zwartym (s. 155). W podobny, bo poza strukturą, sposób umieszczony został „nagłówek” *Wybrani prekursorzy i teoretycy (etno)nacjonalizmu padańskiego* (s. 178).

Całość pracy dopełnia *Spis ilustracji*, których numeracja może nieco zaskakiwać: nie ma ona charakteru następującej po sobie kolejności, lecz została przyporządkowana do cyfr kolejnych rozdziałów.

Na poczet zasług struktury należy zaś wspomnieć wyczerpującą jej zawartość, interdyscyplinarny rozmach, który pozwolił Doktorantce łączyć analizy kulturowe, politologiczne i historyczne oraz przejrzysty układ (z uwzględnieniem powyższych zastrzeżeń). Tym samym spełnia ona wszystkie wymogi stawiane dysertacji naukowej, gdzie problemy nie są jedynie przedmiotem „suchej” deskrypcji, lecz pogłębionej analizy łączonej z konstruktywnie formułowanymi wnioskami. Temu m.in. służą cenne, zwłaszcza z perspektywy czytelnika, podsumowania sporządzone po rozdziałach: są wyrazem przejrzystości prowadzonych analiz oraz pozwalają na głębszą recepcję treści.

4. Metodologia i warsztat

Dysertacja *Padania. Od źródeł idei do próby stworzenia nowego narodu w północnych Włoszech* została przedstawiona jako praca z zakresu nauk o kulturze i religii. Warto zatem nadmienić, że wspomniana dyscyplina naukowa podejmuje badania w zakresie kulturotwórczej roli sztuki, analizuje przemiany i teorię kultury, antropologię historii i kultury, komunikację kulturową, przemiany obyczajów oraz metodologię badań współczesnych zjawisk kulturowych i religijnych. Inne z kierunków badań koncentrują uwagę na tekstach kultury, strategiach narracyjnych, estetyce wyobraźni zbiorowej czy relacjach intermedialnych. Kultura, stanowiąc całokształt duchowego i materialnego dorobku danego społeczeństwa, obejmuje filozofię, literaturę, sztukę i religię. Niewątpliwym współczesnym jej wyzwaniem jest narastająca globalizacja, która stać się może zarówno platformą promocyjną kultury, jak również zjawiskiem prowadzącym do ujednoczenia określonych wzorców zachowań prowadząc do stopniowego zaniku wyjątkowości i odrębności konkretnych kultur. Biorąc pod uwagę powyższe zasadnym wydaje się pytanie o to, do którego z wymienionych obszarów nauk o polityce i administracji przynależy rozprawa mgr M. M. Fijał.

Zasadniczym celem pracy, jak precyzyjnie definiuje Autorka, jest „przedstawienie oraz analiza genezy oraz rozwoju koncepcji Padanii ze szczególnym uwzględnieniem jej etniczno-kulturowego podłoża” (s. 21). Osiągnięciu tegoż służyć mają próby zmierzające do identyfikacji i weryfikacji uwarunkowań koncepcji, czynników i symboliki wpływających na proces konstrukcji i rekonstrukcji padańskiej tożsamości na tle włoskiej tożsamości narodowej, znaczenia Padanii we współczesnych Włoszech oraz kierunku ewolucji koncepcji.

Pole badawcze, tj. obszar, na którym Autorka zamierza skoncentrować swoje badania – określenie wszelkich obiektów, rzeczy, zjawisk i procesów, którym one podlegają i w odniesieniu do których mają zostać sformułowane pytania badawcze, zostało poprawnie wskazane. Wyznaczają to pole kultura nowoczesności, zwłaszcza etnonacjonalizm, czyli forma regionalnego nacjonalizmu kładąca nacisk na czynniki takie jak pochodzenie, lokalne kultury i natywizm (s. 22). Wszystko to ma służyć wskazaniu procesów kształtowania się narodu oraz tożsamości narodowej na przykładzie Padanii. Ramy czasowe przyjęte dla prowadzonych analiz wyznaczają – z jednej strony – początek sojuszu północnowłoskich ruchów autonomistycznych (lata 70. i 80. minionego wieku), z drugiej – zmiana przywództwa w *Legia*, co wiązało się z odejściem od idei niepodległościowych.

Właściwie i w sposób nie budzący zastrzeżeń zostały sformułowane i przedstawione pytania badawcze i hipotezy badawcze. Te pierwsze wyrażają naukowe zainteresowanie dotyczące przyczyn porażki, jaką ostatecznie poniosła koncepcja powstania nowego państwa i

narodu w północnych Włoszech, niezależnego od stanowiska władz centralnych w Rzymie. Na przedłużeniu udzielanej odpowiedzi sytuuje się poznanie specyfiki koncepcji padańskiej. Temu służą pytania szczegółowe, ciekawie ujęte w cztery kategorie: teoretyczne (przesłanki do istnienia narodu padańskiego), funkcjonalne (źródła koncepcji i rola Ligi Północnej), determinujące (wyznaczniki i uwarunkowania Padanii) oraz relacyjne (charakter ekskluzywny/inkluzywny). Choć zaproponowany schemat zaszeregowania pytań szczegółowych jest pomysłem twórczym i wartym docenienia, to jednak przy jego realizacji Autorka nie ustrzegła się powtórzeń, międzygrupowych przesunięć czy nie dość jednobrzmiących formuł. Zwyczajnie, niektóre z pytań wydają się być powielane.

Klarownie została zaprezentowana hipoteza główna: „Padania to wyobrażona wspólnota, która w oparciu o przesłanki kulturowe miała odegrać zasadniczą rolę w realizacji celów politycznych Ligi Północnej. Doprowadziło to do mitologizacji oraz instrumentalizacji pierwotnej idei kulturowej poprzez podporządkowanie narracji historycznej dla potrzeb socjalizacji i bieżącej strategii politycznej partii” (s. 23). Hipotezie głównej towarzyszą cztery hipotezy pomocnicze – wszystkie trafnie i czytelnie postawione (znacznie lepiej, aniżeli miało to miejsce w przypadku wyżej opisanych pytań badawczych).

W prezentacji zastosowanej metodologii Doktorantka odwołuje się do triangulacji, która, pozwalając na zbieraniu danych za pomocą większej liczby metod, zapewnić ma wyższą jakość prowadzonych badań i ograniczenie błędu pomiaru. Spośród dostępnych na „rynku badań społecznych” metod, Doktorantka wskazuje trzy: porównawczo-historyczną, analizę treści i obserwacyjno-konsultacyjną.

Informując o podjętym procesie badawczym, Autorka – obok zastosowanych metod badawczych (w celu umożliwienia poprawnego odczytania analizowanych zjawisk) – wspomina także o narzędziach badawczych, których użycie ma służyć uzyskaniu wyczerpujących informacji w obszarze badania (s. 23). Szkoda, że na wzmiance o narzędziach badawczych się kończy i nie zostają podane konkretne ich przykłady zastosowane przy powstawaniu dysertacji.

Podobnie rzeczy się mają z informacją dotyczącą perspektyw badawczych, czego wyrazem jest badanie prowadzone w ramach kilku dyscyplin celem uzyskania szerokiego i wielowymiarowego obrazu przedmiotu badania (s. 23-24). I w tym przypadku należałoby wymienić „z imienia” te dyscypliny, z których zasobów Doktorantka korzystała. Jest prawdą, że praca ma charakter interdyscyplinarny, co stanowi o jej walorze, to jednak wskazanie dyscypliny wiodącej „nauki o kulturze i religii” z podaniem innych pozwoliłoby nie tylko

uporządkować prowadzony wywód, ale także właściwie ocenić ich zastosowanie w poszczególnych partiach recenzowanej pracy.

Widocznym brakiem jest brak sformułowanej siatki pojęć: otóż w trakcie odkrywania danej dziedziny wiedzy oparciem dla właściwego zrozumienia wyników badań staje się wyodrębnienie podstawowej siatki pojęciowej. Domaga się tego także postulat, by używane w pracy terminy były poprawnie rozumiane zarówno przez Autorkę, jak i przez czytelników. Dzięki temu unika się potencjalnej rozbieżności poznawczej.

W zakresie redakcji warto rozwiązać niektóre z wątpliwości czy też poprawić błędy, głównie interpunkcyjne (np. w kwestii stosowania przecinków), gramatyczne (np. błędne użycie liczby pojedynczej dla wyrażenia „nie wiążą się”, s. 7) czy ortograficzne (np. „nie wyjściowy”, s. 165). Ujednolicenia zapisu wymagają myślniki (–), które często błędnie zapisane są pod postacią łączników (-). Nie jest zrozumiałym także zapis ważnego dla rozprawy pojęcia ‘etnonacjonalizm’ (wprowadzony przez Autorkę w zapisie (etno)nacjonalizm). Trudno dociec naukowej intencji, która domagała się wprowadzenia tej niejednoznaczności, zwłaszcza że w szeregu miejsc zapis został użyty w formie powszechnie stosowanej (bez ujęcia w nawias partykuły ‘nie’).

Wymienionym niedociągnięciom warsztatowym towarzyszy jednak wywód, który prowadzony jest w sposób logiczny oraz spójny z tytułową tematyką. Język rozprawy, choć miejscami trudny, wymagający odpowiedniej kompetencji i skupienia, jest potwierdzeniem erudycji Autorki. Sprawnie posługuje się ona nomenklaturą nauk humanistycznych oraz społecznych. Przypisy podawane są poprawnie, według obranej metody. Praca została napisana niezwykle przejrzysto oraz zredagowana w sposób budzący uznanie.

Mgr M. M. Fijał w sposób ciekawy i interdyscyplinarny ujęła problem badawczy. Postępowanie zrealizowała rzetelnie i w oparciu o solidny warsztat naukowy. Praca, uzupełniona o wymienione wyżej wskazania, w publikacji kierowanej do szerszego grona odbiorców stać się może źródłem wiedzy historycznej i politycznej, międzynarodowej i międzykulturowej omawianego czasu i wskazanych obszarów Włoch. Nie bez znaczenia jest także usiłowanie ekstrapolacji omawianej tematyki na wydarzenia współczesnych procesów społeczno-politycznych, nierzadko naznaczonych zmaganiem o historyczną pamięć narodów, polityczną suwerenność czy właściwe rozumienie występujących zjawisk separacyjnych czy secesyjnych.

5. Konkluzja

W mojej ocenie rozprawa Pani mgr Małgorzaty Marii Fijał *Padania. Od źródeł idei do próby stworzenia nowego narodu w północnych Włoszech* stanowi wartościowe osiągnięcie badawcze, potwierdzające zarazem twórczą osobowość naukową. Rozległa wiedza znalazła swoje rzetelne zastosowanie, czego wyrazem jest zarówno precyzja prowadzonego wywodu, jak i formułowane wnioski. Recenzowana praca jest potwierdzeniem, że Autorka potrafi projektować i realizować złożone zadania badawcze.

Tym samym potwierdzam, iż praca spełnia warunki określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i wnioskuję o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora w dyscyplinie nauki o kulturze i religii.

Refat Dudze